

RAFIQ İSMAYILOV

Bakı Dövlət Universitetinin dosenti

E-mail: rismayil39@hotmail.com

SUĞRA ALIYEVA

AYDAN BAYRAMOVA

Bakı Dövlət Universiteti

A.Y.KRIMSKİ OSMANLI DÖVLƏTÇİLİK ƏNƏNƏLƏRİNİN MOSKVA ÇARI IV İVANA TƏSİRİ HAQQINDA

Açar sözlər: A.Y.Krımiski, İ.Peresvetov, Osmanlı dövləti, Sultan Süleyman Qanuni, Moskva çarlığı, Çar IV İvan, dövlət quruculuğu, islahatlar

Ключевые слова: А.Е.Крымский, И.Пересветов, Османское государство, Султан Сулейман Кануни, Московское царство, Царь Иван IV, государственное строительство, реформы

Key words: A.Y.Krimsky, I.Peresvetov, Ottoman state, Sultan Suleyman the Magnificent, Tsardom of Muscovy, Tsar Ivan IV, state building, reforms

Məqələmizə yaxınlarda Moskvada rus çarı IV İvana həsr olunmuş bir əsərin «Ön Söz»ündə söylənilən fikirlərlə başlamaq istərdik: «XVI əsr dünya tarixində Böyük coğrafi kəşflər, Kapitalizmin meydana gəlməsi, Kilsə islahatları və Dirçəliş dövrü kimi xüsusi yer tutur. Dünyanın hüduqları genişlənir, teoloji ehkamları humanizm ideyaları əvəz edir, yeni millətlər və dövlətlər təşəkkül tapır, burjua demokratiyasının təməlləri qoyulur – Avropa göz önündə dəyişirdi.

Monqol-tatar zülmünün qandallarından yenicə xilas olmuş Rusiya Batı ölkələrinin inkişafından geridə qalırdı. Lakin o, həyatının mühüm dövrünü yaşayırdı. III İvan (1462-1505) və III Vasili (1505-1533) zamanında rus torpaqlarının Moskva ətrafında birləşdirilməsinin başa çatması dünya xəritəsində çox böyük bir dövlətin meydana çıxmasına gətirdi... və bu, şübhəsiz ki, Doğu Avropanın quzeyini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirdi, digər ölkələri Moskva çarlığının maraqları ilə hesablaşmağa məcbur etdi...

Həddi-buluğa çatan IV İvan çarlıq taxtına¹ oturdu və mütləqiyyət üsul-idarəsini möhkəmləndirmək üçün hər şeyi etdi...

IV İvan zamanında keçirilən yerli idarəçilik, hərbi və məhkəmə islahatları ölkənin sonrakı inkişafına böyük təsir göstərdi. Onun dövründə rus dövlətində mütləqiyyət üsul-idarə forması birdəfəlik bərqərar oldu» [2, 3-4].

Qeyd edək ki, həmin fikirlər Rusiya Elmlər Akademiyası Ümumi Tarix İnstitutunun görkəmli tarixçiləri [2, 5] tərəfindən söylənilmişdir və onların Avropa ilə bağlı olan qismi

¹ Qeyd: Bu mərasim 16 yanvar 1547-ci ildə Kremlin Uspenski kafedral kilsəsində keçirilmişdir və IV İvan Moskva hökmdarlarından birincisidir ki, rəsmi olaraq çar adlandırılmışdır. Həqiqətdə isə o, 1533-cü ildə atası böyük knyaz III Vasilin ölümündən sonra hakimiyyətə gəlmişdi. Həmin dövrdə gələcək çarın üç yaşı vardı və dövlət anası Yelena Qlinskaya, - o, mənşə etibarilə Mamay xanın (?-1380) nəslindəndir [1, 5], - tərəfindən idarə edilmişdir. Yelena Qlinskayanın 1538-ci ildə ölümündən sonra idarəçilik işini Boyar Duması davam etdirmişdir [2, 48].

haqqında ayrıca bəhs ediləcək. Bu yazımızda isə çalışacağıq ki, Rusiyaya aid söylənilənlərin pərdə arxasında qalan bəzi məqamlarına aydınlıq gətirək. Və bu, nələrdən ibarətdir?!

İstifadəsi mümkün olan rus tarixinə aid əsərlərdə, - o, dərslik də ola bilər, elmi nəşr də, yaxud sovet dövrü və ya sonrası işıq üzü görmüşdür, - müəlliflər bir qayda olaraq Rus dövlətinin qurulması yolunda baş verən bütün mütərəqqi hadisə və məqamları yerli və daxili amillərlə əlaqələndirirlər. Xarici amil isə Qızıl Orda və onun rus xalqının başına gətirdiyi, - müəlliflərin dili ilə desək, - bəlalardır. Təbiidir ki, birincisi, - daxili, - amilə heç bir etiraz ola bilməz. Qızıl Orda amilinə gəlincə, bu haqda müəyyən obyektiv əsərlər yazılmışdır və yeni-yeni tədqiqatlar da meydana çıxmaqdadır. Bunlardan yalnız birini - müəllifi Rusiya Federasiyası Dövlət Dumasının deputatı, professor F.S.Sibaqatullin olan «От Атилле до Президента» adlı əsəri [3, 11-204] xatırlatmaq istərdik.

Lakin bununla yanaşı başqa bir xarici amil də vardır ki, rus tarixçiləri onun varlığı haqqında bir qayda olaraq susurlar və nədən!?

Bunun üçün gəlin keçmişə müraciət edək: bir müddət Rusiyada yaşamış ingilis diplomat Ceym Flitçer XVI əsr Moskva çarlığının hərbi, inzibati-idarəçilik və maliyyə sistemi haqqında müfəssəl məlumat verən bir əsər yazmışdır və belə qənaətə gəlmişdir ki, *buradakı idarəçilik tərzii eyni ilə türklərdə (Osmanlı dövlətində – müəl.) olduğu kimidir* [4, 25]. C.Flitçerdən öncə isə yenə onun həmvətənlisi Rusiyaya dəniz yolunu kəşf etmiş Riçard Çenslor Moskva haqqında yazdığı xatirələrində bir məqamı xüsusilə vurğulayır ki, *malikanə sistemi* sayəsində Moskva hökmdarının böyük sayda cəsur hərbciləri var [5, 61]. Və nəhayət, rus alimi akad.A.Y.Krımiski 1910-cu ildə Osmanlı tarixinə dair nəşr etdirdiyi əsərinin sonuna bir əlavə etmişdir: «*О туркофильстве» Европы и Московской Руси XIVв.* - XVI əsr Avropasında və Moskva Rusiyasında «türk heyranlığı» (6, 151-164). Hələ buna qədər başqa bir rus alimi D.P.Yeqorov 1907-ci ildə Moskva Universitetində «*Идея турецкой реформации» XVI века* - XVI əsr «türk reformasiyası» ideyası» mövzusunda A.Y.Krımiskinin sözləri ilə desək, «maraqlı mühazirə» oxumuşdur [6, 151]. Elə həmin ildə bu mühazirə dövrün mötəbər nəşri «Русская Мысль»-da yayımlanmışdır [7, 1-13]. Yeri gəlmişkən, A.Y.Krımiskinin etirafına görə, o, bu məqalənin Avropa ilə bağlı materiallarından yararlanmışdır [6, 15]. O ki qaldı A.Y.Krımiskinin sözügedən baxımdan Rusiya haqqında yazdıqlarına, o barədə qismən də olsa bir yazıda bəhs edildiyindən [1, 5-10] biz burada bəzi məqamlara tezislər şəklində toxunmaq istərdik.

A.Y.Krımiski yazır ki, XVI əsrin əvvəllərində Sultan Qanuni Süleyman (1520-1566) dövründə Osmanlı dövləti öz yüksəlişinin zirvəsinə çatmış və Avro-Afro-Asiya coğrafiyasında hegemon rola sahib olmuşdu. Bu durum yaxın və uzaq qonşuları dərinlənəndirdi. Onlardan kimisi hər an baş verə biləcək türk hücumu, ölkəsinin işğala məruz qalacağı və onun nəticələri haqqında düşünür, kimisi də işğalın olmasını saf və təmiz ürəklə arzu edirdi [6, 151]. Bu hal katolik avropalılar üçün daha xarakter idi və «*onlar inanırdılar ki, osmanlıların gəlişi ilə papalığın və orta çağ sosial quruluşunun zülmündən əzab çəkən Avropada islahatlar baş verəcəkdir*» [6, 151-152]. Pravoslav coğrafiyasına, xüsusilə də pravoslavlığın dayacağına çevrilmiş Moskva dövlətinə gəlincə, burada 1453-cü ildə Konstantinopolu türklərin fəth etməsindən sonra Osmanlı dövlətinə olan nifrətin, ədavətin həddi-hüdudu yox idi. Həmin məsələdə Bizansın çöküşündən sonra Moskvaya qaçmış yunan mitropolit və patriarxlar misilsiz rol oynayırdılar. Bu ovqatın göstəricisi idi ki, «Çarqarin, - ruslar İstanbulu belə adlandırdılar, - allahsız Tur çarı tərəfindən tutulması haqqında» dastan yaranmışdı və onun məğzi türklərə qarşı kin və küdurətdən başqa bir şey deyildi.

Maraqlıdır ki, IV İvanın dövründə Osmanlı dövləti və sultanına münasibətdə yeni bir

meyl də yarandı, rus cəmiyyətində mövcud antitürk ovqatına alternativ olaraq türk heyranlığı da meydana çıxdı. Hər iki meylin qarçıları antitürk Maksim Qrek və türkofil İvan Peresvetov dövrün məşhur və tarixi simalarına çevrildilər².

A.Y.Krımski İvan Peresvetovu Batı Avropanın türk idarəçilik sisteminə olan heyranlığını Pravoslav Moskvaya gətirən, onu təbliğ və təşviq edən şəxs adlandırmışdır [2, 159].

İvan Peresvetov kimdir?

O, mənşəcə Litva kökənli idi [6, 159], Moskvaya 1536-cı ildə Polşadan gəlmişdir. Buna qədər isə üç il Macarıstan kralı Yanoş Zapolyanın (1526-1540) [8, 87; 9, 269; 10, 412] sarayında, yenə üç il müddətində Moldova voevodasının iqamətgahında xidmət etmişdir. Sonralar isə daha üç il çex kralının sarayında çalışmış və keçən müddət ərzində həm türklərlə yaxın münasibətdə olmuş, həm də Batı Avropanı tanımışdır. Yeri gəlmişkən vurğulamaq istədik ki, A.Y.Krımski İvan Peresvetovun vətəni Litvanı da Batı Avropa ovqatının, o cümlədən oradakı türk heyranlığının asanlıqla və azad şəkildə gəldiyi və yayıldığı ölkələrdən sayırdı [1, 6].

İvan Peresvetovun həyatının Moskva dövrünə gəlincə, o burada xeyli yaşadığı zaman ərzində özünün Osmanlı dövləti və sultanları, özəlliklə də Sultan Qanuni Süleyman (1520-1566) və Sultan Fateh II Mehmet (1441-1481) haqqında publisist əsərlər yazır, onların dövlət quruculuğu sahəsində gördüyü işləri yüksək qiymətləndirir, digərlərinə örnək olacaq ideallar təcəssümü kimi dəyərləndirirdi. Bu əsərlərdən biri «Çar İvan Vasilyeviçə (III İvan –müə.) mədhiyyələr yazan Volos voevodu Pyotr haqqında dastan», digəri isə Tur (türk – müə.) çarı Maqmet (Sultan Fateh II Mehmet – müə.) haqqında dastan» adlanır.

İvan Peresvetov 1548-1549-cu illərdə həmin əsərləri gənc çar IV İvana təqdim etmişdir. Eyni zamanda o, ayrıca olaraq çara müraciət məktubları da ünvanlamış və orada ölkənin bütün problemlərinin çözülməsi üçün türk sultanlarının yolu ilə getməyi məqbul saydığını bildirmişdi. Bu sahədə İvan Peresvetov üçün canlı və ideal örnək həmin dövrdə fəthləri və islahatları ilə müasirlərini rıqqətə gətirən Sultan I Süleyman idi [1, 6; 6, 160]. O, böyük sevgi ilə Sultan II Mehmeti də adil hökmdar kimi vəsf edirdi: İvan Peresvetov yazırdı ki, bu sultanlar **haqqı və ədaləti** tapdalayan məmurlarla olduqca amansız davranmış və bununla da ölkədə ədaləti bərqərar edə bilməzlər. Dövlət xəzinəsini dağıdan məmurlar məhkəmələrdə cavab verir və ən ağır cəzalara məhkum olunurdular. **Onlar əlləri ilə etdiklərinə başları ilə cavab verirdilər** [6, 161]. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Osmanlı sultanlarının «**heç bir cinayəti cəzasız qoymadıqları**» batılı tədqiqatçılar tərəfindən də xüsusi vurğulanmışdır [11, 236; 12, 16-17]. Sultanlar qoyduqları ədalətli qayda-qanunların ədalətli icrasına önəm verirdilər. Əyanlara, paşalara, valilərə deyirdilər ki, xalqı qorxu içində saxlasanız, ölkədə ədalət olmaz və hökmdarın idarə etdiyi məmləkətin halı yüyənsiz ata minmiş adamın halına bənzər [2, 161].

İvan Peresvetovun bir sıra digər fikir və mülahizələrindən də yetərincə bəhs edən A.Y.Krımski onlar haqqında düşüncələrini belə yekunlaşdırır: İvan Peresvetova görə «**nümunəvi türk ədaləti ilə müqayisədə rus gerçəkliyi olduqca pis görsənir**» [6, 161]. Böyük, güclü, şöhrətli və hər şeylə zəngin Moskva çarlığı kimi bir ölkədə **ədalət varmı?...** Xristian dini mərhəmətlidir, kilsələrin gözəlliyi ilə böyükdür, ancaq ədalət yoxdur [6, 16]. Əgər «**əsl din olan xristianlığa türk ədaləti də [qarışsaydı], onda onlarla [ruslarda, -A. Y.Krımski] mələklər danışmış olardı**» [6, 161]. Odur ki, çar IV İvan hər bir hərəkətində, nəinki daxili işlərdə, həm də xarici işlərdə «**zəhmli**» (*yavuz – rusca qroznyy*) və mütləq hakimiyyət sahibi olan türk sultanlarına bənzəməlidir. İstər öz təbəələri üçün, istərsə də qonşular üçün zəhmli olmalıdır:

² Qeyd: Bu haqda ətraflı bax [1, 5-10]

çar mülayim və fağırdırsa, onun çarlığı (ölkəsi, -müəl.) yoxsul olar, şöhrəti də aşağı düşər. Çar zəhmli və müdrik olarsa, onun çarlığı genişlənər, adı hər yerdə şöhrətlə anılar [6, 162].

Öz araşdırmalarının sonunda A.Y.Krımiski belə qənaətə gəlmişdir ki, İvan Peresvetovun IV İvana ünvanladığı müraciətnamələr, rus dövlətinin qurulmasında Osmanlı sultanlarının təcrübəsindən yararlanması barədə tövsiyələri hədəf getməmişdir. Çar İvan Peresvetovun fikirlərinə önəm vermişdir. Hələ Qroznı olmayan IV İvana türk sultanı kimi zəhmli, - rusca: qroznıy, - həm də ədalətli, qətiyyətli və düşməyə qarşı amansız olmaq tövsiyələri onun xoşuna gəlmişdir [13, 687].

İvan Peresvetovun söylədikləri həmin dövrdə *hüduzsuz mütləqiyyət* tərəfdarı olan Moskva əyanlarının da ürəyincə idi. Bu səbəbdən onun «Mehmet haqqında» dastanı XVI əsrin salnamələri siyahısına salındı, başqa sözlə desək, *Rusiya «türk heyranlığı»ndan* kənar qalmadı. Bu öz ifadəsini yalnız IV İvanın *Qroznıy, - Yavuz, -* adlanmasında deyil, daha çox *mərkəzləşdirilmiş ümumrus dövlətinin* quruluşunda, demək olar ki, Osmanlı təcrübəsinin təkrarlanmasında tapdı. Osmanlı sultanlarının dövlətçilik təcrübəsi ruslar üçün bir örnək və bir meyar oldu.

Bütün bu deyilənlərdən sonra düşünürük ki, məqaləmizin əvvəllərində rus tarixçilərinin haqqında susduqları bir xarici amilin də, - *«mərkəzləşdirilmiş rus dövlətinin quruluşunda Osmanlı dövləti təcrübəsinin yeri və rol»*, - olduğu aydınlaşdı. Bunu hələ XVI əsrdə İ.Peresvetov arzuladı və ona qovuşdu, C.Fletçer, R.Çenslor və başqaları öz gözləri ilə gördülər və qələmə aldılar.

Bəs buna sonralar rus tarixçiləri necə yanaşdılar?

Olduqca sadə: uzun zaman həтта məhəl belə qoymadılar. Osmanlı sultanı pravoslav Rusiyanın böyük düşməni idi və osmanlılarla hər hansı bir əlaqənin [varlığını] etiraf [etmək] cinayətin etirafına bərabər idi... Bir neçə yüz il keçdikdən sonra bütün bunlar zamanın dumanına büründü və gözəgörünməz oldu. İmkan yarandı ki, *«görmək istəmədiyiniz şeyə heç məhəl də qoymayasan»*³ [14, 71].

Qeyd edək ki, türk araşdırmaçıların Osmanlı tarixinə həsr olunmuş tədqiqatlarında da, qismən haqq qazandırılsa da, haqqında danışılan məsələyə toxunulmadığını gördük. Yalnız Akdes Nimət Kuratın «Rusiya tarixi» adlı əsərində «Moğol-Türk hakimiyyətinin Ruslar üzərindəki təsiri»⁴ndən, az da olsa, bəhs edilmiş [1, 135-139], IV İvanın fəaliyyəti ilə bağlı İvan Peresvetov da xatırlanmışdır. Onun həyatının bəzi məqamlarını qısaca qələmə almış müəllif fikirlərini belə yekunlaşdırmışdır: «... Osmanlı Devlet nizamı, devlet idaresi, böyük Sultan Fatih Mehmet, Peresvetov tərəfindən Korkunç İvan'a bir örnək olaraq təvsiyə edilmişdir. Bu siyasi, publisist risalelərdə ireli sürülmüş fikirlərin bəzularının Çar İvan tərəfindən nazarı itibara alındığı bilinməkdədir» [15, 189].

Burada bir haşiyə çıxaraq A.N.Kuratın belə bir elmi düşüncəsini də diqqətə çatdırmaq istərdik. Kiyev Rusiyasındakı qanunların əski varyaq-rus örf və adətləri və sonralar Bizans qanunlarının təsiri ilə meydana gəldiyini söyləyir, «Russkaya Pravda»nın həm varyaq-rus, həm də bəzi yerli slavyan xüsusiyyətlərini ehtiva etdiyinin göründüyünü yazır [15. 131]. Kiyev Rusiyasının tənəzzülə uğramasından sonra rus knyazlarının qanun işlərinə artıq əhəmiyyət vermədikləri qənaətində olan tarixçi «Kormçaya Kniqa» adıyla tanınan və Bizansda istifadə

³ Qeyd: Bu sözlərin müəllifi də çağdaş rus tarixçisi S.A.Nefedovdur və araşdırmalarımız əsasında bəhs etdiyimiz məsələ haqqında onun da bir məqalə yazdığını öyrəndik, lakin İ.Peresvetovsuz və A.Y.Krımiskisiz [14, 71-96].

⁴ Qeyd: Bölmənin adıdır

olunan kilsə və sivil qanunlarının bolqarcaya tərcüməsinin yalnız 1262-ci ildə metropolit Kirill tərəfindən Rusiyaya gətirildiyini söyləyir. Əlavə edir ki, bu qanunlar məcəlləsinin rus hüquq həyatına təsiri böyük oldu. Bizans qanunlarından bəziləri və «Kormçaya Kniqa»nın da müəyyən hissələrindən istifadə olunmaqla «Doğruluğun ölçüləri - Merila Pravedneqo» adıyla rusca bir qanun külliyyatı tərtib olundu [15, 131].

Lakin, «III İvan Moskva knyazlığını böyük bir Rusiya halına gətirdikdən sonra qanunların tərtibi işinə də əhəmiyyət verildi. Onun əmri ilə Vladimir Gusev adlı bir diyak (katib) əski rus qanunlarından istifadə etməklə 1497-ci ildə bir kitab hazırladı. O, «III İvan qanunnaməsi» (Sudebnik) kimi tanınırdı və məzmunu həmin dövr rus həyatının örf və adətlərinin bolluğu ilə xarakterikdir. Onun maddələrində hər hansı bir moğol təsiri aramaq imkansız görsənir» [15, 131].

Bununla yanaşı A.N.Kurat onu da qeyd edir ki, «Rusiyada 250 il qədər sürən «moğol-türk hakimiyyəti»nin istər-istəməz rus tarixinə təsir yapacağı aşkardır: bunun ən böyük izlərini *siyasi* sahədə görürük» [15, 135]. 1240 ilə 1430-cu illər arasında 130 rus knyazının «Orda»ya, yəni xanların ordugahlarına getdikləri bilinir. Bunlardan bir çoxu illərcə [orada] qalırdı. Ordayı ziyarətləri əsnasında xanın necə mütləq hökmdar olduğunu yaxından görürldər; *zatən «xan» rus təbiriylə «çar» idi. Rus tarixində «çar» adı öncə Altın Orda xanlarına verilən bir isimdir. Həqiqi hökmdar örnəyi işdə bu Altın Orda xanlarıdır.* Moğol xanlarının, moğol böyüklərinin rus yurdundan alıb gətirdikləri rus qızlarından sərfi nəzər, rus knyazları da moğol qızları ilə evləndirilər. Moskva knyazı Yuri Daniloviçin arvadı Özbək xanın bacısı idi. Novqorod və Yaroslavl knyazlarının arvadları da moğol mirzələrinin qızları idilər. Rus boyarlarından bir çoxunun da moğol qızları ilə evləndikləri bəllidir. Bu surətlə rusların yüksək təbəqəsi «tatarlaşmaqda» idi. «Tatarlaşma» hərəkətində ən mühüm cəhət də Altın Ordadan və sonrakı Kasım, Qazan və Krım xanlıqlardan bir çox «moğol-türk» böyüyünün rus knyazlarının xidmətinə girərək, ortodoksluğu kabul və ruslaşmaları olmuşdur. *Rus tarixində mühüm rol oynayan 130 boyar ailəsinin «tatar» (türk) mənşəli olduğu məlumdur... Onlar Moskva knyazlığına özləri ilə birlikdə «moğol-türk dövlət təşkilatı» sistemini də gətirmişdilər və Moskva knyazlığında bu sistemin tətbiqində... qanlarında olan «təşkilatçılıq» qabiliyyəti və «enerji»yi rus dövlətinin böyüməsi işində sərf etmişlər və Böyük Rusiyanın qurulmasında mühüm rol oynamışlardır» [15, 136].*

Bu fikrin davamı kimi əlavə etmək istərdik ki, İ. Peresvetovun IV İvana tövsiyə etdiyi Osmanlı dövlət təcrübəsi də mütləqiyyət tərəfdarları olan moskvalılar tərəfindən dəstəklənirdi [6, 161]. Onların sırasında həmin dövrdə Moskva knyazlığının siyasi həyatında fəal rol oynayan türk əsilli boyarlar da az deyildi. Bunlardan Qlinskiləri, Qodunovları, Şeremetyevləri, Çerkasskiləri, Narışkinləri və onlarca digərlərini göstərmək olar [2, 23-47; 15, 136].

Osmanlı dövlətçilik ənənələrinin təsirinə gəlincə, bu baxımdan Rusiyada malikane sisteminin meydana gəlməsi xüsusi önəm daşıyır. Rus tarixçiləri onun XV əsrin sonlarından yarandığını söyləsələr də [16, 298], inkişaf və genişlənməsini IV İvanın adı ilə bağlayırlar [14, 71]. Bu sistemə görə hərbiyə xidməti müqabilində kəndlilərlə birlikdə torpaq sahələri verilirdi. Ancaq həmin torpaq sahəsi dövlət mülkiyyəti olaraq qalırdı, oradan toplanan vergi isə maddə ilə hərbiyə çatırdı. Hərbi başçılar, boyarlar və voevodlara 1500 desyatin, xidmətə yeni başlayan hərbiyə, maddəli xidmətçi və ya hərbi xolopa 150 desyatin (təqribən 10 kəndli təsərrüfatı) –torpaq verilirdi.

Bu sistemin tətbiqi sayəsində IV İvan 100 minlik süvari orduya sahib oldu. Rusiyaya qədər bu sistem yalnız Osmanlı dövlətində var idi və həmin torpaq sahələri timar adlanırdı. Belə ki, 1368-ci ildə Sultan I Murad (1359-1389) fəth edilmiş torpaqların dövlət mülkiyyəti

sayılması və 1375-ci ildə isə xidmətə görə hərbiçilərə len-pay torpaqlarının paylanması haqqında qanunlar verdi. Qeyd edək ki, bu sistem islam dünyasında yeni deyildi və xeyli əvvəllərdən mövcud idi. Lakin onun dünyəvi qanunlarla təşbit edilməsi və torpağın sahəyə görə deyil, gəlirə görə müəyyənləşdirilməsi yeni bir hadisə idi. Bu baxımdan Sultan I Murad Osmanlı dövlətində ilk qanun verən hökmdar sayılırdı [17, 42-43]. II Murad (1421-1451), Fateh Mehmet (1451-1481), özəlliklə də I Səlim (1512-1520) və I Süleyman (1520-1566) dövründə mükəmməl forma almış bu sistem IV İvan dövründə Rusiyada eyni ilə tətbiq olundu. Yeganə bir fərq var idisə, o da Osmanlıda torpaq gəlirə görə verilirdi, Rusiyada sahəyə görə – desyatınla verilirdi. Ancaq nəticədə hər iki dövlətdə eyni dərəcəli hərbiçi eyni miqdarda gəlirə sahib olurdu. S.A.Nefedov yazır ki, 1539-cu il islahatına görə rus *kopeykası* çəkisinə görə *akçaya* bərabər edildi, 1000 akça 10 rubl oldu. Bir desyatından alınan gəlir 12 rubl idi və bu o demək idi ki, ən az gəliri 20 000 akça olan türk hərbiçisi ilə ən az torpaq sahəsi olan rus hərbiçisinin gəliri təqribən eyni idi [14, 73].

Qeyd edək ki, bu cür oxşarlıq mərkəzləşdirilmiş rus dövlətinin qurulduğu dövrdə idarəçilik, məhkəmə və hüquq sahələri üzrə qəbul edilmiş bütün qanunlar üçün də xarakter olmuşdur. İstər III İvan dövründə tərtib olunmuş «Qanunnamə - Sudebnik», istərsə də onun 1550-ci ildə IV İvan tərəfindən yenilənmiş variantı söylədiklərimizi təsdiq edə bilər. Ən azı ona görə ki, həmin qanunnamələr, araşdırmaçıların dili ilə desək, Osmanlı dövlətindən əxz edilmiş islamın ənənəvi ədalət ideyasına uyğun tərtib olunmuşdur. Təbiidir ki, bütün bunların hamısına bir məqalə çərçivəsində sadəcə toxunmaq belə mümkün deyildir və onların araşdırmaçıları tərəfindən müqayisəli-tarixi üslubda tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

Sonda onu da vurğulamaq istərdik ki, Doğunun zəngin sivilizasiyalar tarixini bilmədən və dərk etmədən Rusiya tarixinin həqiqətlərini tam və bütöv şəkildə öyrənmək mümkün deyildir və əks halda, opponetlər qarşısında davam gətirmək çox çətin olacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Rafiq İsmayılov. M.Qrek vs İ.Peresvetov: A.Y.Krımskinin gözü ilə. Tarix və onun problemləri. Bakı, 2012, səh.5-10
2. Время Ивана Грозного. XVI век (сост. М.Колыванова), Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2010, 256 стр.
3. Фатих Сибагатуллин. От Атиллы до Президента. Казань, «Идел-Прес», 2008, 208стр.
4. Д.Флетчер. О государстве Русском. СПб, 1906, 156стр.
5. Английские путешественники в Московском государстве в XVI веке. Москва, 1937, с.60-66
6. А.Е.Крымский. История Турции и ее литературы от рассвета до начала упадка. Москва, 1910, 164стр.
7. Д.Н. Егоров. Идея «Турецкой реформации в XVI в». Русская Мысль, книга VII, отд, II. Москва, 1907, стр. 1-13
8. А.Д. Новичев. История Турции (эпоха феодализма), т.1, Изд-во Ленинградского Университета. Ленинград, 1963, 342стр.
9. Mehmet Maksudoğlu. Osmanlı tarihi. Ensar, İstanbul, 2011, 567səh.
10. Alphonse de Lamartine. Osmanlı tarihi. Kayhan, İstanbul, 2011, 552 səh.
11. Горольд Лемб. Сулейман великолепный. Величайший султан Османской империи (1520-1566). Перевод с английского Л.А.Игоревского. ЗАО, Изд-во Центрполиграф, Москва, 2010, 382 стр.

12. Nisoliae Jorga. Fatih və dönəmi. Böyük Türk, almandan çevirən Nilifer Erçeli. Yeditepe, İstanbul, 2011, 312 səh.
13. Д.И.Иловайский. История России, т.III. Москва, 1890, 732 стр.
14. С.А. Нефедов. Об османском влиянии на Русскую государственность, - Сборник «История отечественного государства и права». Екатеринбург, 2001, с.71-96
15. Akdes Mimet Kurat. Rusiya tarihi: Başlanğıçtan 1917'ye kadar. Türk Tarih Kurumu Basımevi, - Ankara, 2010, 537 səh.
16. С.Б.Веселовский. Феодальное землевладение в северо-Восточной Руси, т.I, Москва, 1947, 49 стр.
17. Necdet Sevinç. Osmanlılarla sosiyo-ekonomik uari. I, 1978, 306 səh.
18. Н.Син. Османли torpaq düzəni ve bu düzənin bozulması. Konya. 1992, 317 səh

Р.ИСМАИЛОВ

Доцент Бакинского Государственного Университета

С.АЛЬЕВА

А.БАЙРАМОВА

Бакинский Государственный Университет

А.Е. КРЫМСКИЙ О ВЛИЯНИИ ОСМАНСКОЙ ТРАДИЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НА МОСКОВСКОГО ЦАРЯ ИВАНА IV

В статье изложены высказывания А.Е.Крымского об И.Пересветове, направлявшего челобитные Ивану IV об использовании османских традиций в строительстве централизованного Русского государства. Реформы первого русского царя в области управления, а также судебной и правовой сфере исследуются на основе фактов, свидетельствующих о влиянии османского опыта.

R.ISMAYILOV

Associate Professor of Baku State University

S.ALIEVA

A.BAYRAMOVA

Baku State University

A.Y.KRIMSKY ON INFLUENCE OF OTTOMAN STATE TRADITIONS ON MUSCOVY TSAR IVAN IV

In the article thoughts of A.Y.Krimsky on I.Peresvetov, who was sending letters to Ivan IV on use of Ottoman traditions in building of centralized Russian state, are stated. Reforms of the first Russian tsar in the sphere of governance, along with judicial and legal spheres are researched on the basis of facts demonstrating influence of the Ottoman experience.

Rəyçilər: t.ü.f.d.A.Bağirova, t.e.d.İ.M.Məmmədov

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsinin "Asiya və Afrika ölkələri tarixi" kafedrasının 24.04.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №05).